

ISTORIE ȘI EVOLUȚIE LA HÂRȘOVA. PROBLEMA GENOVEZĂ (SECOLELE XIII-XIV)

Condițiile de viață oferite de zona în care s-a format și s-a dezvoltat orașul Hârșova au fost deosebit de prielnice încă din cele mai vechi timpuri. Acestea sunt date în primul rând de așezarea pe malul Dunării, la punctul de legătură a fluviului cu brațul Borcea, deci în imediata apropiere a apei și bălții, cu toate avantajele ce decurg. Practic, întreaga suprafață mărginită de dealurile Belciug în aval (+47,04 m.)¹ și Celea Mare în amonte (+88,50 m.)², a fost populată cu intensitate de diferite comunități umane. Zona este favorabilă dezvoltării vieții umane, mai întâi pentru că se află lângă cel mai important vad de trecere din Dobrogea în Muntenia, iar în al doilea rând pentru că este dominată de înălțimi mari alternând cu forme de relief joase, împădurite, realizându-se astfel o supraveghere extraordinară pe o distanță de mulți kilometri.

Cetatea Hârșova a fost construită în mai multe etape, prezentându-se ca un complex de monumente. În privința stării ei de conservare, trebuie să reținem de la început că ea a fost aruncată în aer în 1829 conform stipulațiilor tratatului de la Adrianopol³. Ceea ce mai rezistă astăzi sunt porțiuni de, coame abia mijite, oricum resturi din falnică cetate medievală. Stampele existente acum, ce datează din 1826 și de la mijlocul secolului XIX, ne-o prezintă pe de-o parte ca o așezare mare, cu fortificații, creneluri, turnuri externe, în spatele său pe dealurile din stânga și dreapta cu fortificații otomane și locuințe civile, iar pe de altă parte, după distrugerii, când resturi de turnuri și edificii medievale au rămas să fie martore peste timp. De altfel situația dificilă nu este transmisă și pe cale documentară, distrugerea, foametea și sărăcia fiind pe larg menționate⁴.

În general, zidurile de piatră provin de la trei curține. Stânca în sine de la cetate, ca și cariera din apropiere, aparține jurasicului, puternic reprezentat de calcare dolomitice și marmoase⁵, cenușii-gălbui spre roșcat, în a căror structură se remarcă cuarțul⁶. Acest material se repetă și în amonte în numeroase puncte⁷. Meșterii antici și apoi cei medievali au ales acest pisc cu pantă relativ rezezi pe vest, est și nord și abrupte spre sud, deasupra falezei Dunării, unde se află un mic golf. Tot malul este abrupt, sinuos, vertical cu mici canioane și peșteri naturale. Platoul central al cetății este la 37-38 m. de nivelul apei.

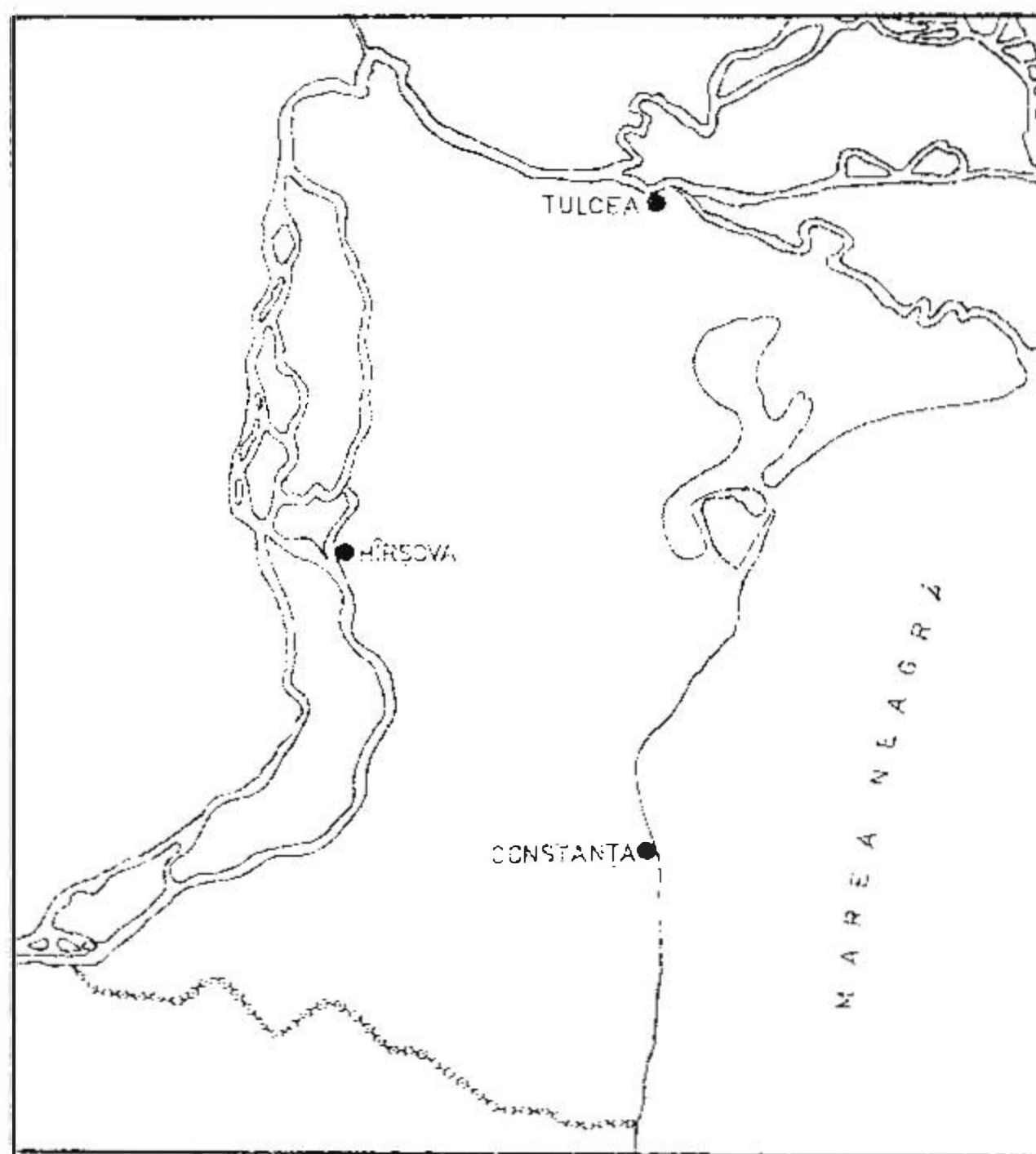

Fig. 1. Localizarea Hârșovei în Dobrogea.

¹ C-tin Nicolae, *Hârșova, de la origini la cucerirea otomană*, 1990, p.4.

² *Ibidem*, p.5.

³ R. Ciobanu, *Un monument puțin cunoscut, cetatea feudală de la Hârșova*, în *BMI*, XXIX, 1970, 1, p.30.

⁴ Fr. Ritter, *Brieffe über Zustände und Degerebutten in der Türkei aus den Jahren 1835 bis 1839*, Berlin, 1841, p.162.

⁵ Z. Covacev, *Arta sculpturală în Dobrogea română. I-III e.n.*, (lucrare de doctorat), manuscris, 1995, *passim*.

⁶ Cuarțul este delimitat prin formula chimică SiO_2 , natural, este inclus în masa rocii în stare amorfă (ca nisip), ceea ce îi conferă acesteia o culoare alb-gălbui.

⁷ Este vorba de cariera de piatră de la Celea Mare.

Latura dinspre faleză a cetății include mai multe lucrări de amenajare în afara zidurilor practicându-se legarea de alți colți de stâncă (în afara celor doi principali) ce ducea la o imposibilitate practică de a intra în cetate în afară de amenajarea dorită. Canionul din partea de vest a fost închis, la baza lui realizându-se un perete din piatră și șiruri de cărămizi.

Vorbind despre ziduri⁸, trei curține atrag în special atenția pe direcțiile vest, nord și est. Prima dintre acestea este făcută din bolovani din piatră de dimensiuni mici și mijlocii, în mortar fiind adăugat var și nisip. Peretele de vest se vede pe o lungime mult mai mare, spre mijlocul laturii anunțându-se un turn cu cel puțin două faze de construcție, fapt dovedit de materialul folosit. Latura de vest avea o lungime de cca 101,23 m., cea de sud cca. 133,70 m., cea de est cca. 87,70 m., iar cea de nord cca. 50,20 m. La această fază de construcție doar laturile de est și vest sunt perpendiculare pe albia Dunării, celelalte două încercând să se adapteze condițiilor terenului, conducând la un plan neregulat.

Cea de-a doua incintă se desfășoară în interiorul terenului primei incinte, fiind deci mai mică. Se remarcă în construcția ei și blocuri mari de piatră dispuse în formă de parament, două șiruri consecutive fiind întrerupte de un șir de cărămizi. În emplecton erau utilizați bulgări mijlocii, cărămizi, bucăți de marmură și mortar. Mortarul este dur, cu cuiburi de var, nisip fin și cărbune. Pe latura de nord se remarcă o poartă lată de 1,15 m. având un pavaj format din dale mari. Pe colțul de nord-est a fost un turn de dimensiuni medii. Latura de vest avea cca. 94 m., cea de nord 102,78 m., iar cea de est 78,25 m.

În sfârșit, cea de a treia incintă, este mai mică, probabil de factură bizantină. Paramentul este făcut din bucăți mari de piatră, fasonate. Emplectonul cuprinde piatră și bucăți de cărămidă refolosită, probabil provenind de la construcții anterioare. La această fază s-au utilizat chiar piese litice, coloane, așa cum se poate observa la "turnul comandant". Acesta se află pe latura de nord și are următoarele dimensiuni: 7,40 x 3,85 m. și o înălțime de 23 m. Pe latura dinspre interiorul cetății se mai păstrează urmele scărilor din piatră. În spatele acestui turn se află și o mică poartă ce are și ea scări de piatră. Laturile incintei au următoarele dimensiuni: cea de vest 86 m., cea de nord 80 m. și cea de est 76,5 m.

Pornind de la materialele existente se poate spune că incinta a treia este posterioară celorlalte două. Presupunem că cetatea romană *Carsium*, menționată într-o inscripție din anul 103 p.Chr.⁹, a fost cea mai întinsă raportată la ceea ce s-a întâmplat ulterior¹⁰.

Ajungem și la un punct important din cetatea Hârșova și anume zona văioagei. Din păcate ea nu a fost cercetată, scăpând din atenția arheologilor. Zidul ce închide văioaga a fost atribuit în istoriografia română genovezilor fiind numit "Cetatea de Jos", reprezentând practic latura de sud a cetății. Plecând de la cei doi pineni de stâncă, abrupt, constructorii au trecut la o amenajare care permitea ieșirea la fluviu. Privită dinspre faleză, cetatea păstrează la baza parapetului natural cel puțin trei etape. În stânga jos sunt resturile unui zid realizat din blocuri mici, cu un emplecton realizat din piatră și mortar dur alburiu, peretele având 8 m. lungime și 2 m. înălțime. Nu s-a făcut altceva decât o adosare, profitându-se de o ușoară albiere a stâncii, mai jos restrângându-se sub forma zidului al doilea. Deasupra celor două ziduri apare și al treilea lipit de stâncă printr-un strat de mortar în care se regăsesc numeroase fragmente de pigmenți și așchii de cărămidă. Cel de al treilea zid închide efectiv văioaga. Din punct de vedere cronologic, primul a fost zidul 2, apoi 3 și în fine 1. Zidul genovez și-a implantat fundațiile în partea de est pe coama zidului 2. Fundația este puțin adâncită, fiind turnată într-un șanț special amenajat, turnându-se un prim strat de bolovani peste care s-a depus mortarul. Paramentul este realizat din blocuri patrulate, din piatră gălbuie-cenușie care în timp a avut de suferit vicisitudinile timpului.

În zona de vest zidul mai păstrează patru trepte ale unei scări de piatră cu dimensiuni de 0,85 x 0,40 m. și o grosime de 0,26 m. Ele conduceau la o pasarelă spre faleză. Acest zid genovez este construit în unghi obtuz pentru sporirea rezistenței față de marea presiune exercitată de umplutura de moloz din văioagă. După cum am mai spus, pentru amenajarea acestui perete de închidere stâncă a fost cioplită obținându-se un punct de rezistență a zidului. Este posibil ca și anterior zidului în stâncă să fi fost săpate diverse lăcașe pentru apărare, probabil un fel de platforme. Merită de asemenea atenție prezența

⁸ Menționez și mulțumesc pe această cale dl.conf.dr. Panait I. Panait pentru ajutorul acordat în prezentarea cetății și a diverselor dimensiuni cuprinse în articol, acestea din urmă fiind luate din carnetul său de șantier de la Hârșova din anul 1993.

⁹ E. Dorușu -Boilă, în *Inscripțiile din Scythia Minor*, V. București, 1980, p.94, 120-121.

¹⁰ R. Teodorescu, *Un mileniu de istorie la Dunărea de Jos*, Ed. Meridiane, București, 1976, p.238.

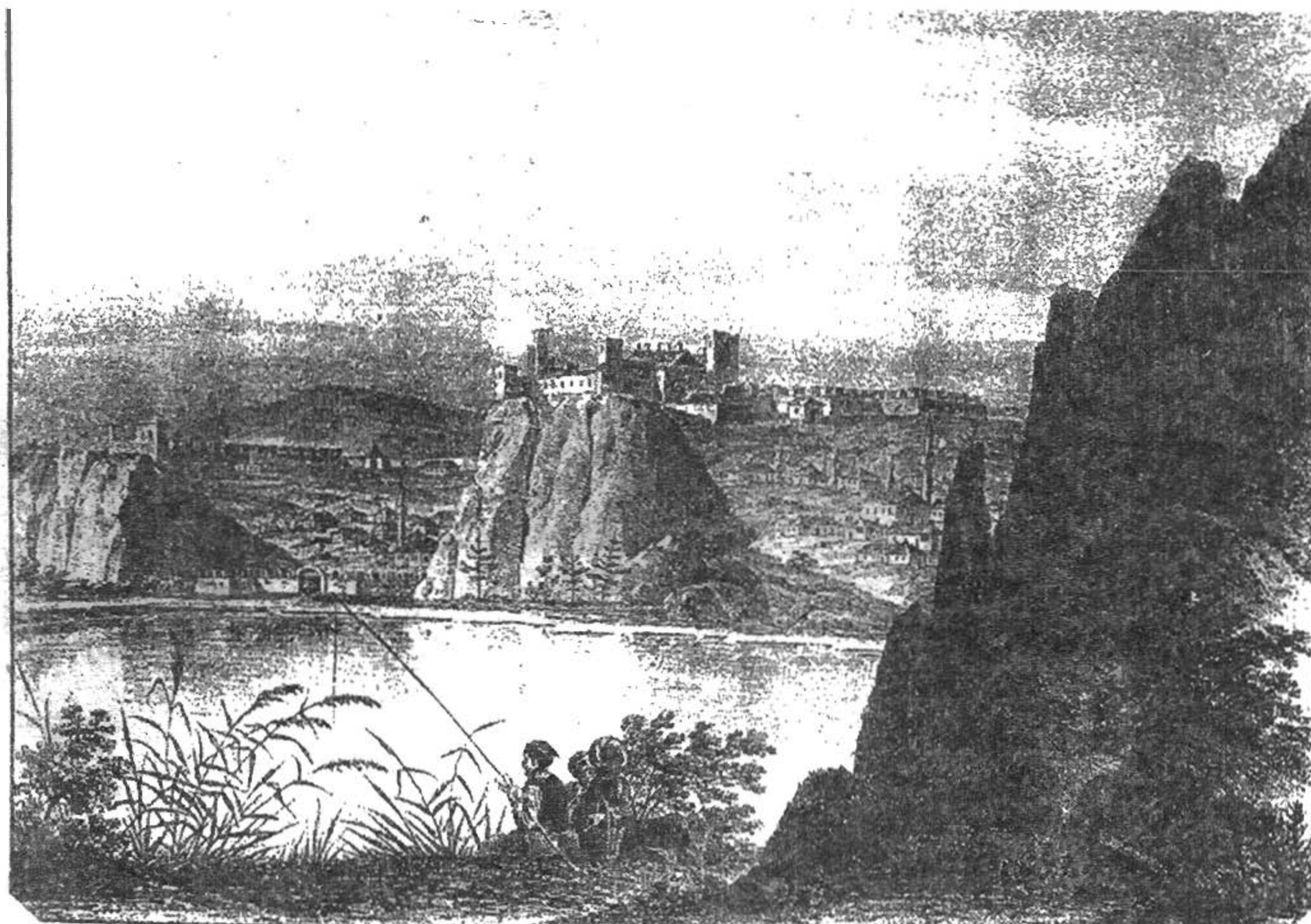

Fig. 2. Cetatea Hârșova la 1826.

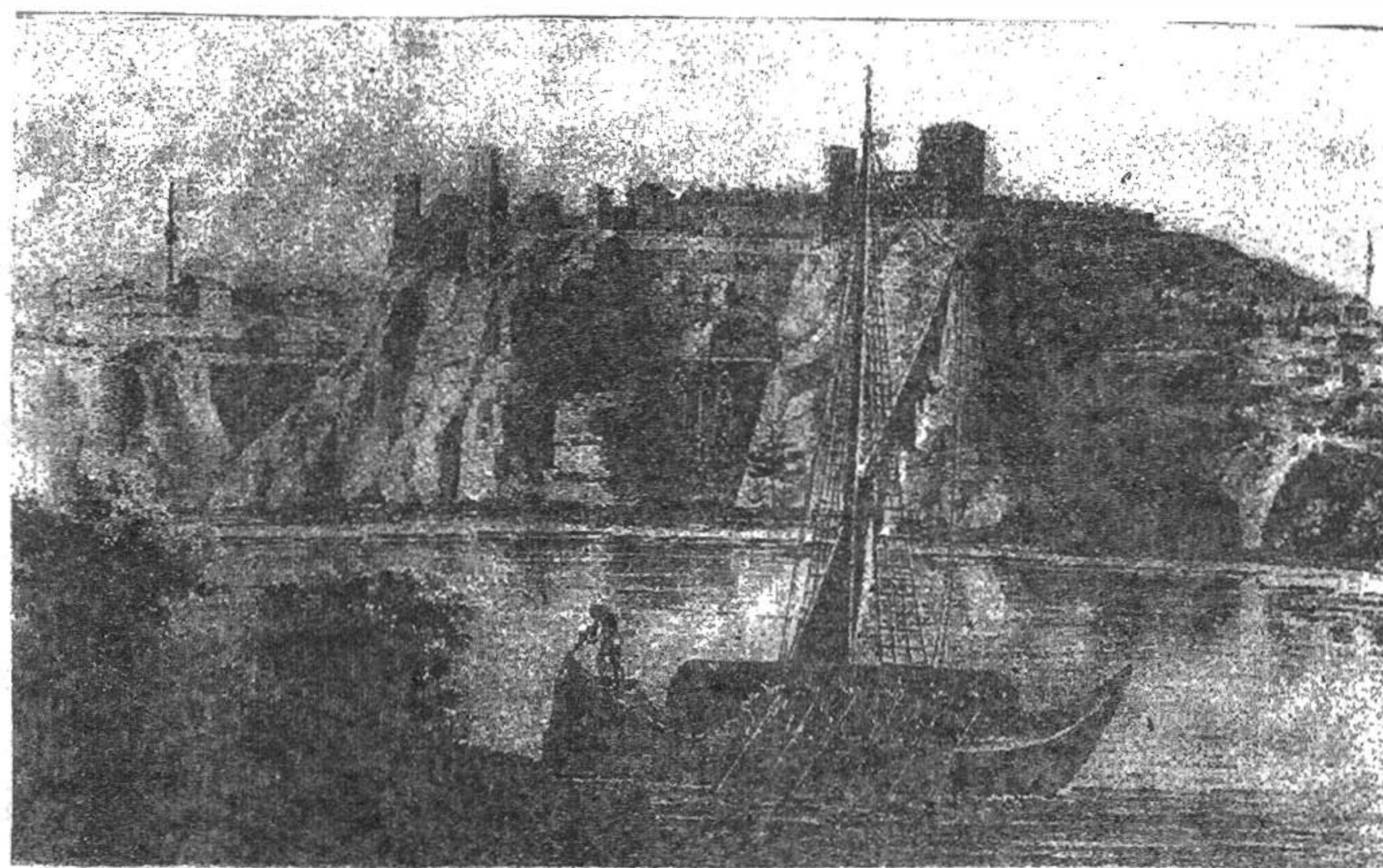

Fig. 3. Cetatea Hârșova la 1826. Se observă ferestrele realizate în stil gotic.

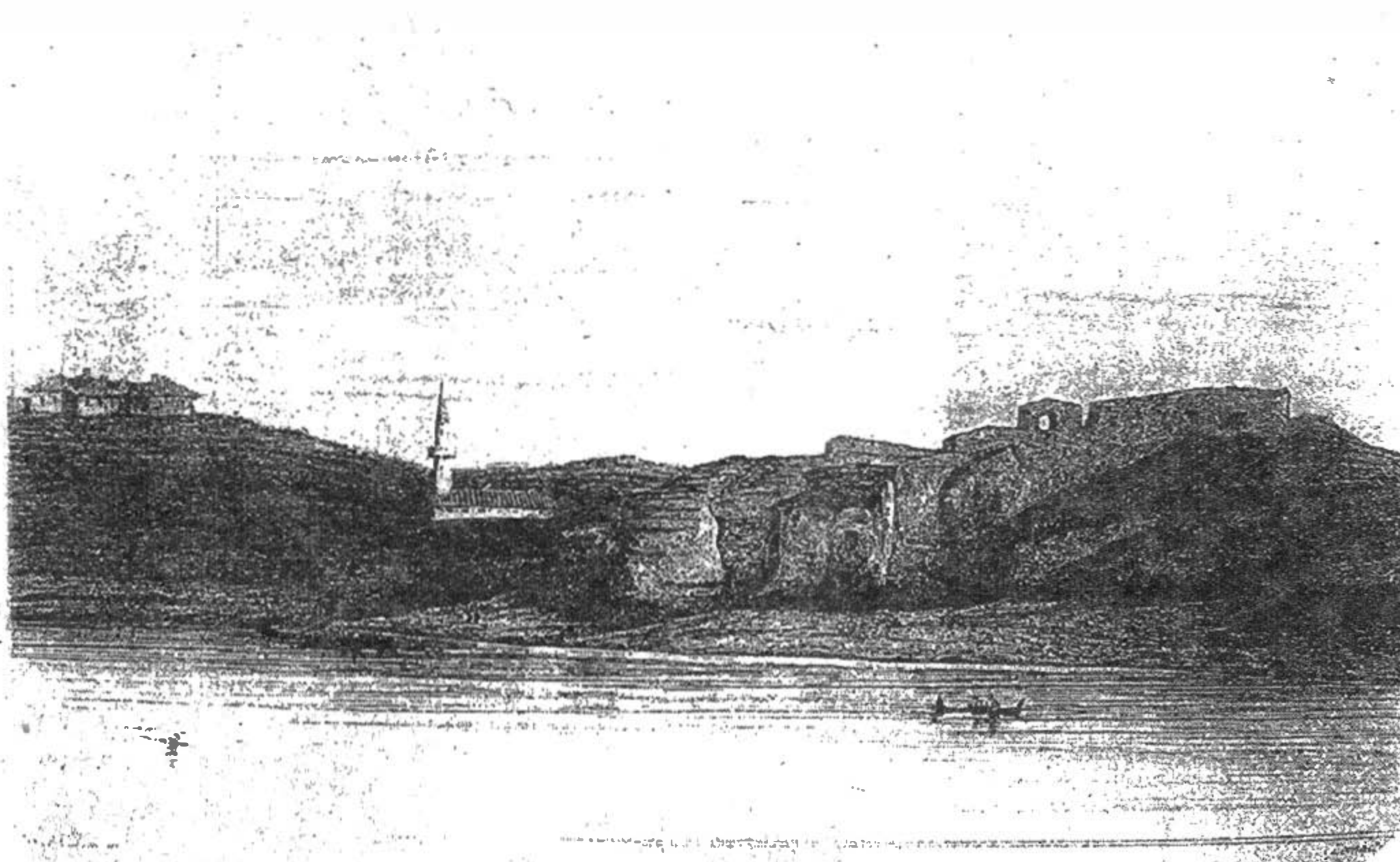

Fig. 4. Cetatea Hârșova la 1858.

Fig. 5. Vedere a portului comercial al Hârșovei la 1877.

unor galerii care făceau legătura între zona portului și canion¹¹.

Amenajarea galeriilor a fost făcută prin lungirea unor crepături din stâncă, ulterior sculptându-se adevărate bolți semicirculare.

Galeria în sine făcea legătura cu o intrare mascată aflată la vest de port unde se pare că funcționa o scară rabatabilă.

Spre Dunăre stâncile aveau numeroase platforme, ajungându-se la ele pe podele de lemn. Poate că acestea din urmă erau susținute prin frânghii sau lanțuri pe stânca de est, spre vârf, păstrându-se și astăzi un țârș metalic.

Unghiul optuz al zidului "genovez" de care vorbeam avea de la nervura centrală spre derapta 18 m, și spre stânga 19,1 m. El avea grosimea de 1,40 m și înălțimea maximă de 8,20 m.

Aici, jos, la poalele stâncii era cheiul sau portul cetății, cu apărare naturală de invidiat prin coloanele de calcar. Această afirmație se bazează pe existența ansei rotunde cât și pe masivul de zidărie rămas în capătul din amonte. De asemenea, la Hârșova au fost descoperite și numeroase tegule ștampilate cu antetul flotei romane *Classis Flavia Moesica*¹².

Deci, portul va continua în timp utilizarea acestei anse ca un punct de mare însemnătate pe linie comercială¹³.

Se pare că în perioada medievală și apoi în cea modernă până în 1829, portul din fața cetății a avut un rol militar în special întregind funcția cetății, aceea de bastion, de pază a fluviului de către vameșii otomani. Portul autentic comercial probabil că coincide cu portul de astăzi al Hârșovei, în mare parte totuși dezafectat. Putem formula această ipoteză deoarece orașul (extra muros) era mai aproape de acest punct decât cel din fața cetății care este legat de construcția militară. Astfel materialul comercial rulat pe calea apei putea fi ușor transportat și cu cheltuieli minore pentru negustori spre probabila piață comercială a orașului ce avea după unele relatări, la sfârșitul epocii medievale o populație de 10.000 locuitori. Hârșova a fost în mod clar un oraș portuar, ce făcea parte din familia porturilor romano-bizantine și apoi mai târziu medievale, numite de unele surse literare "orașe paristriene" sau "orașele de la Dunăre"¹⁴.

Ajungem astfel la una din problemele extrem de controversate legate de istoria orașului Hârșova sau Hârșomuiiți, cum mai apare ea menționată¹⁵. Este vorba de apariția în zidul "genovez" a două ferestre¹⁶, actualmente niște simple goluri cu ancadramente ogivate, astăzi dispărute. Imaginea reală a lor o avem din două litografii păstrate peste timp, din 1818 și 1826¹⁷. Aici observăm ferestre cu ancadramente de piatră gotice (în arc frânt). Cele două ferestre au apărut la nivelul pasarelei, golul din stânga fiind înalt de 1,85 m, lat jos de 1,25 m și sus de 2,10 m. Se mai păstrează încă patru bârne, care arată că partea lemnoasă era fixată într-o balama de fier. Cea de-a doua ușă este orientată spre partea de est a peretelui și tot la nivelul pasarelei, având o bază de 1,40 m la exterior și 2,40 m spre interior, înălțimea fiind de 2,10 m. La fel ca și în primul caz existau bârne, acestea susținând pasarela, fixându-se în lăcașe de 0,25 m x 0,20 m dispuse la 4,50 m una de alta.

Construcția de care vorbim noi este atestată de izvoarele istorice, dar observațiile de la fața locului au permis unele ipoteze. Asemănarea izbitoare ca tehnică de construcție cu cetatea Enisala, ridicată din piatră cubică, sumar cioplită, așezată pe asize regulate este un indiciu al ridicării lucrării de către genovezi. Menționăm din nou stampele din 1826, unde ferestrele cetății sunt încadrate în stil gotic utilizat numai de genovezi în secolele XIII-XIV. O asemănare frapantă cu cetatea genoveză de la Hârșova se întâlnește la

¹¹ A. Ștefănescu, *Carnet de șantier, Hârșova, campania 1995*.

¹² Gabriel Talnațchi, *Câteva tegule ștampilate descoperite la Hârșova în campaniile arheologice 1994-1995*, în *Buletinul Cercurilor Științifice*

¹³ Silvia Baraschi, *Porturi dobrogene de la Dunăre în secolele XI-XIV*, rezumatul tezei de doctorat, 1983, p.2.

¹⁴ *Ibidem*, p. 5.

¹⁵ Dinu C. Giurăscu, *Țara Românească în secolele XIII-XV*. Ed. Științifică, București, 1973, p.26.

¹⁶ În afară de cele două ferestre menționate, ar mai fi de amintit și o a treia, situată în zidul construit în zona portului comercial ce se poate observa în stampele din 1826. Interesantă este că merou în istoriografia românească se pun în discuție doar cele două ferestre din zidul genovez, scăpându-se din vedere și cea de-a treia amintită de către mine.

¹⁷ M. Boca, *Dobrogea veche în stampe și gravuri (1826-1882)*, în *Ponica*, I, 1968, p. 484-485, nr. 28 și 29

cetatea Sudak din Crimeea¹⁸, ridicată de genovezi "an rocoo" și cu un port fortificat ca în cazul nostru (deasemenea se poate aminti și castelul Lerici)¹⁹.

Situația înregistrată în domeniul tehnicii de construcție și amplasamentul lângă apă, în general în condiții asemănătoare, ne poate permite și unele analogii de ordin economic. Spre exemplu, dacă la 1360-1361 la Chilia existau juriști, bancheri, morari, măcelari, morari, croitori²⁰ ce rânduiau problemele economice sau activitatea de producție, consum și schimb sau trafic portuar trebuie să-i întâlnim și în celelalte centre economice din secolele XIII-XIV din Dobrogea, desigur în proporții mai reduse. Printre produsele negociate de genovezi se numără grâul, sarea, țesăturile, mierea de albine. Ca ocupații se remarcă agricultura, meșteșugurile, negoțul, pescuitul etc., în cazul ultimului existând numeroase ace de pescuit sau greutăți ale plaselor descoperite în săpăturile arheologice executate la Hârșova.

În privința populației, pe lângă prezența genovezilor și probabil a venețienilor erau prezenți tătari, greci și poate la un moment dat ruși. Însă, cea mai mare parte a populației erau români, urmașii romanilor din veacurile IV-VI p. Chr.²¹, ce-și desfășurau viața de fiecare zi în bună înțelegere.

Ce se poate spune totuși despre genovezi, este că întreg ansamblul de cetăți sau alte puncte atât din Marea Neagră cât și de pe Dunăre au depășit prin vestitate și complexitate tot ce a ridicat același centru comercial italian, poate pe întreaga perioadă a Evului Mediu²². Este drept că menționarea lor este mai slabă pe Dunăre decât la Marea Neagră, ca intensitate, dar să nu uităm că prin hotărârea din 24 iunie 1349 regele Ludovic cel Mare²³ dorea aducerea mărfurilor din Dalmația pe Dunăre și nu pe la Marea Neagră.

Negustorii genovezi puteau să se manifeste din plin la Hârșova, dar aceasta nu conducea neapărat la o suveranitate a lor asupra orașului²⁴ ci doar la o organizare a unor cartiere în teritoriul orașului, administrația lor nesuprapunându-se u cea a acestora, poate doar influențându-se reciproc în bine.

Trebuie subliniat și precaritatea totuși destul de importantă a concluziilor trase față de prezența genovezilor la Hârșova, în esență doar cele două ferestre de epocă. Din această cauză prezența lor aici a fost infirmată de unii istorici²⁵, ce au arătat că apariția lor în o fantezie a neogoticului, la modă în perioadă, putând să influențeze destul de mult pe desenator. Oricum, procabil că informații mult mai bogate se vor putea obține atunci când se va începe executarea unei săpături arheologice învăioagă, în apropierea zidului, cu toate primejdiile ce decurg de aici deoarece prin scoaterea pământului se va rupe în mod clar fragilul echilibru stabilit, ținându-se seama și de eroziunea din ce în ce mai profundă a zidului "genovez". De pe urma săpăturilor executate pe platoul central al cetății nu a apărut nici un fragment arheologic care să dovedească prezența genovezilor aici.

Se pare că cetatea a fost refacută la sfârșitul veacului al XIV-lea, informându-ne călătorul străin De Longeron²⁶, aceasta notând existența unui mare castel de piatră clădit în genul fortificațiilor gotice. Ulterior, după plecarea genovezilor, viața economică, socială și politică a orașului a continuat, ea fiind ocupată de Dobrotici²⁷ și ulterior rămasă sub dominația lui Ivanco.

De altfel, la 1388²⁸ numele său era Juncova, menționată astfel la momentul campaniei executate de vizirul Ali-Pașa.

¹⁸ R. Ciobanu, *op.cit.*, p.304.

¹⁹ Z. Penciuikov, *Schițe din istoria coloniilor genoveze*, în *Istoriceskie Zapiski*, III, 1938.

²⁰ Dinu C. Giurăscu, *op.cit.*, p.26.

²¹ Silvia Baraschi, *op.cit.*, p.9.

²² G. Lăzărescu, N. Stoicescu, *Țările Române și Italia până la 1600*, Ed. Științifică, București, 1972, p.29.

²³ *Ibidem*, p.30.

²⁴ Silvia Baraschi, *op.cit.*, p.15

²⁵ R. Theodorescu, *op.cit.*, p. 298, nota 38.

²⁶ V. Vătășianu, *Istoria artei feudale în Țările Române*, I, Ed. Academiei RSR, 1959, p.512-513.

²⁷ După alții, Dobrotici nu a depășit în nord localitatea Gura Dobrogei, al cărui toponim este sugestiv, marcând un început de hotar. Vezi Octavian Iliescu, *A săpătură Dobrotici gurile Dunării?*, în *Pontica*, IV, 1971, p.375.

²⁸ Gh. I. Cantacuzino, *Cetăți medievale din Țara Românească (sec. XIII-XIV e. n.)*, Ed. Științifică și Enciclopedică, București, 1981, p. 36

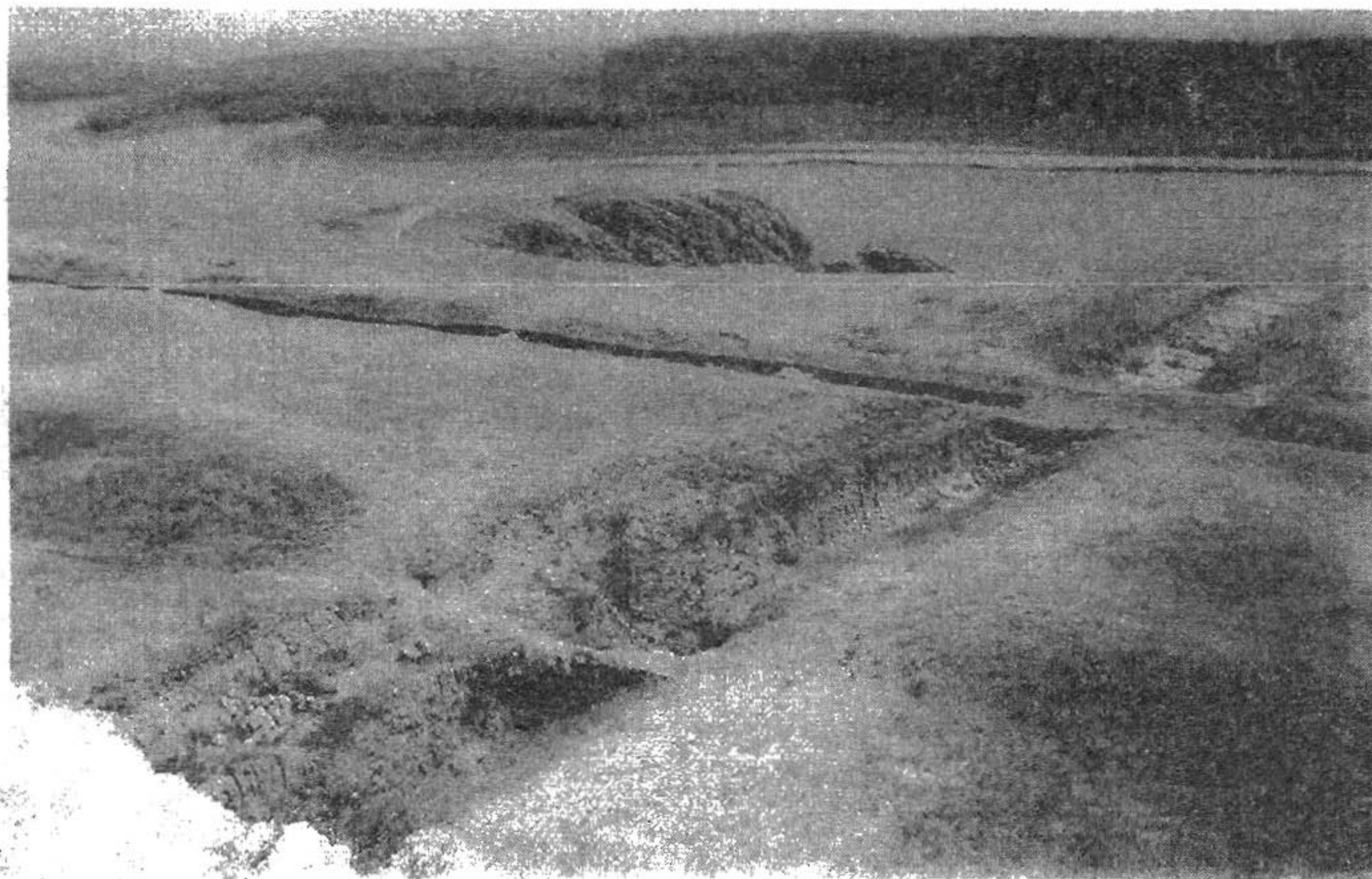

Fig. 6. Secțiunile I și II văzute de pe turnul-comandant.

Fig. 7. Zidul curtinei III.

Fig. 8. Galeria dinspre portul militar

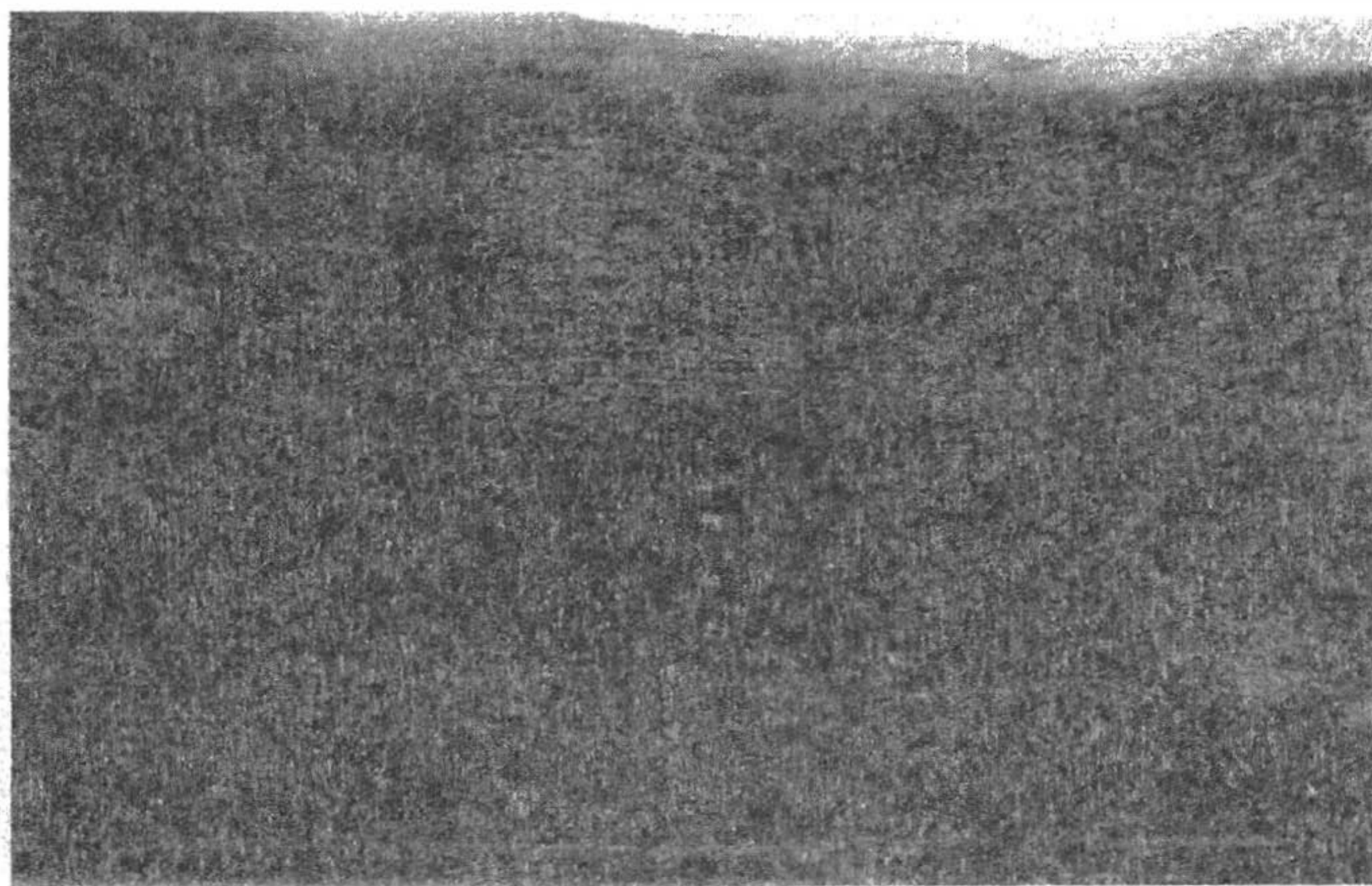

Fig. 9. Cetatea de Jos de la Hârșova. Starca actuală.

În concluzie, cetatea Hârșova în epoca medievală și-a adus o contribuție însemnată la desfășurarea, fluidizarea și dezvoltarea comerțului pe Dunăre. Punct strategic de mare importanță, Hârșova a asigurat liniștea unei largi zone de pe un mal și de pe celălalt mal al Dunării în zona luată în discuție. Cetatea face parte din larga paletă de construcții de apărare ridicate pe parcursul Dunării în Dobrogea, prin situația naturală locală, extrem de favorabilă. De altfel, Hârșova în limba slavă, mai exact paleoslavă, înseamnă "stâncă".

Problema genoveză a suscitat și va mai suscita mai multe noi poziții pro și contra, certă fiind fragilitatea argumentelor pro, deoarece întreaga perioadă a secolului XVI-lea este plină de cahle realizate de meșteri ceramiști români în care apare motivul ferestrei gotice. Dacă inițiatorii erau genovezi, este greu de spus, ele netrebuind neapărat să fie încadrate în secolul XIII.

Rămâne ca săpăturile arheologice de la Hârșova²⁹ să clarifice sau, dimpotrivă, să complice mai mult numeroasele și în același timp interesante probleme născute de valorosul complex de monumente de la aici.

GABRIEL TALMAȚCHI
Universitatea "Ovidius"
Constanța

HISTORY AND EVOLUTION AT HÂRȘOVA. THE GENOVESE PROBLEM (THE 13-14th CENTURIES)

SUMMARY

The autor tries to emphasize the economic, social, political and military role that *Carsiium* center (Hârșova) have had between the 13th and 14th centuries. He presents the building stages of this fortress, including all three premises and the afferent walls of fortification.

The genoveze problem is also debated, namely the existence or non-existence of the genoveze traces in Hârșova.

The end of this article points out the fact that the archaeological material which sustain a short period or a long one of their presence here (except the three genoveze windows bordered in a gothic style, placed in "South Cliff-harbour" zone), are precarious.

At the "Faleză-Sud-Fortress from below" zone, there was the ancient and medieval harbour, that is maintained even today, but with obvious passing time traces. That is the military harbour, while the comercial one, for the ancient and medieval period, is according to the contemporary harbour of Hârșova city.

We'll see if the archaeological excavations, accomplished at Hârșova city, clear up, or no, the numerous and at the same the interesting problems rised by the valuable complex of monuments from Hârșova.

EXPLANATION OF FIGURES

Fig. 1. Location of Hârșova in Dobrogea.

Fig. 2. Hârșova Fortress at 1826.

Fig. 3. Hârșova Fortress at 1826. You can see the gothic style bordered windows.

Fig. 4. Hârșova Fortress at 1858.

Fig. 5. Overview of the comercial harbour at 1877.

Fig. 6. Sections I and II. View from commanding tower.

Fig. 7. "Curtina" III wall.

Fig. 8. Military harbour galery.

Fig. 9. Fortress from below. Actual condition.

²⁹ Este părerea întregului colectiv arheologic de la Hârșova format din Panait I. Panait, A. Rădulescu, T. Papisima, A. Ștefănescu, C. Nicolae, C. Chiriac, D. Flaut, și G. Talmațchi.